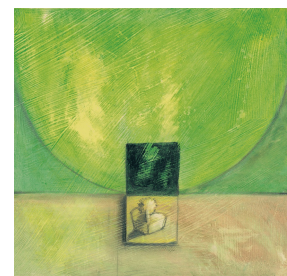

In dialoog met Don Bosco een opvoedingsproject

Met de opvoedingsdoelen naar de werkvloer

**Opvoeden tot verantwoordelijkheid in het
secundair onderwijs**

**samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven**

1. Voorafgaande opmerkingen

- ‘Nu geven we dit project uit handen. We vertrouwen het toe aan veel mensen die dagelijks met jongeren in dialoog gaan. Het zal zijn werk gedaan hebben als teamvergaderingen, klassenraden, schoolwerkplannen, directieraden, vakwerkgroepen, individuele handelingsplannen... de ideeën die hier verwoord worden, integreren in het dagelijkse pedagogische werk.’ (In dialoog met Don Bosco: een opvoedingsproject, p. 99).
- Vrijheid is één van de doelen die in het opvoedingsproject naar voor wordt geschoven en waaraan in een Don Bosco school wordt gewerkt. Ook al wordt het in deze context apart behandeld, het moet steeds verstaan worden in relatie met de drie andere opvoedingsdoelen (verantwoordelijkheid, verbondenheid en zingeving) en in het perspectief van de integrale ontwikkeling van de jongeren.
- De omschrijving van de opvoedingsdoelen in het opvoedingsproject gebeurde tegen de achtergrond van het daar gehanteerde mensbeeld, maar ook vanuit de ruimte en de tijd waarin we opvoeding gestalte moeten geven d.w.z. Vlaanderen bij het begin van de 21ste eeuw.
- In de maatschappij waarin wij leven dient de hedendaagse opvoedingswerkelijkheid zich aan als een veelheid van ideeën, stromingen, normen, levenswijzen, waarden, ... waarin vaak weinig ordening te vinden is. Omdat we ons met ons opvoedingsproject midden in die veelheid plaatsen, komen we in een spanningsveld terecht van ons aanpassen aan die werkelijkheid en tegelijkertijd ons kritisch ertegenover opstellen. Vandaar dat we opteren voor een communicatief opvoedingsmodel. Als opvoeder staan we in de ruimte tussen de vele opvattingen en reflecties die jongeren hebben bij de vragen die ze zich stellen i.v.m. het leven in het algemeen en de vrijheid in het bijzonder. Wanneer we deze elementen in een gesprek met de jongeren kunnen opnemen ontstaat groei naar meer menselijkheid.
- De (nieuwe) personeelsleden moeten gemotiveerd worden tot en ondersteund worden bij deze waardenopvoeding.
- Naast formele (vormings)momenten bieden ook informele gesprekken inspiratie om van het opvoeden tot vrijheid werk te maken.
- Nieuwe personeelsleden zullen zich vlugger zeker voelen i.v.m. deze waardenopvoeding wanneer zij in hun eerste jaar in het onderwijs op een systematische en deskundige manier begeleid worden.

2. Tekst uit het opvoedingsproject: verantwoordelijkheid

Vrijheid die absoluut wordt, is de grootste onvrijheid. Vrijheid kan maar van mogelijke onvrijheid verlost worden door de verantwoordelijkheid. In de verantwoordelijkheid verwijst men naar wat buiten de eigen persoon ligt. In die zin beperkt de verantwoordelijkheid de vrijheid, maar tegelijkertijd verruimt en verdiept ze die.

In verantwoordelijkheid voor de omringende werkelijkheid wordt men zelf meer persoon en geeft men de werkelijkheid meer recht.

In ons mensbeeld hebben we de mens gekarakteriseerd als een relationeel wezen dat zijn bestaan te danken heeft aan de natuur, de medemensen en de ruimere maatschappij. Dat verweven-zijn van het bestaan met de omringende werkelijkheid vraagt om verantwoordelijkheid. Voor zichzelf in de eerste plaats: dat men zorg draagt het haalbaar beste levensproject voor zichzelf te verwezenlijken en zich daaromtrent niet laat leiden door destructieve keuzes. Die verantwoordelijkheid heeft ook een ecologische dimensie: respect voor de natuur zoals ze zich als gave en opgave aan de mens aandient. In die verantwoordelijkheid ontmoet hij tevens zijn medemens: als een geschenk maar ook als iemand die tot leven gebracht moet worden. Bovendien wordt iedereen geroepen tot een maatschappelijk engagement. De ruimere structuren en instituties dragen de individuele mens maar dagen hem ook uit die maatschappelijke context vorm te geven en te ontwikkelen. Meer bepaald blijft de uitdaging van kracht onrechtvaardige systemen, armoede en verdrukking ongedaan te maken.

Opvoeden is de jongere steunen om zich los te maken uit het isolement van een louter ik-gerichte ontwikkeling. Het is ruimte geven om verantwoordelijkheid te oefenen in zeer concrete situaties, aangepast aan de leeftijd en reeds verworven vaardigheden. Het is hem bewust maken van de verbanden waarin hij leeft en waarvan hij voor een stuk afhankelijk is. Het is hem ook bewust maken van het gegeven dat die verbanden 'levend' moeten worden gehouden. Het is hen voorbereiden op hun rol in de kleinere en grotere maatschappij. Het is hem situaties aanbieden waarin hij die verantwoordelijkheid kan beleven.

In dialoog met Don Bosco: een opvoedingsproject, Don Bosco Centrale, Sint-Pieters-Woluwe, 2001, p. 35-45.

3. Inhoud

- Verschillende actoren spelen in het proces van volwassen worden van jongeren een belangrijke rol: ouders, familie, buurt, school, jeugdbeweging, ... maar ook opiniemakers zoals de media, ideologieën, reclame, ... Volwassen worden is een kwestie van leren verwerken van wat men van anderen in de wisselende omstandigheden van het leven heeft meegekregen. In die zin is volwassen worden een proces van emancipatie waardoor de jongere zijn eigen persoonlijkheid vormgeeft.
- Dit emancipatieproces krijgt steeds een particuliere invulling. Jongeren worden opgeroepen om op een persoonlijke manier inhoud te geven aan hun levensproject. Daarom is het belangrijk dat de opvoeder zijn levenswaarden communiceert maar eveneens dat hij de jongere ook structuren en methodieken aanreikt om zijn levensproject te toetsen en te bevragen. Het is belangrijk dat jongeren dit leren doen in communicatie met de mensen die hen omringen en in een kritische reflectie op de werkelijkheid waarin zij staan.
- Verantwoordelijkheid opnemen impliceert ook het bekende durven achterlaten en nieuwe wegen exploreren. Er zit aan verantwoordelijkheid ook een appellerende

kant, een roepingsaspect. Jongeren zullen op dit appel slechts ingaan wanneer zij zich voldoende veilig en toegerust weten.

- Het opnemen van verantwoordelijkheid is inherent aan het leerling zijn. Er is de algemene verantwoordelijkheid die van ieder burger wordt verwacht: zorg voor materiaal (niet op de banken schrijven), respect voor medemensen (niet pesten), ...
Een aantal verantwoordelijkheden die met het leerling zijn, gegeven zijn. Van hen wordt verwacht dat ze stipt zijn, dat ze studeren, dat ze hun agenda en nota's bijhouden, ...
Daarnaast zijn er verantwoordelijkheden als kans meegegeven met het leerling zijn: vertegenwoordiger van de klas in de leerlingenraad, participeren aan een milieugroepje, speelplaats animatie, ...
- Opvoeden tot verantwoordelijkheid mag niet voorbij gaan aan de link tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. Jongeren moeten uitgedaagd worden na te denken over de verantwoordelijkheden die bepaalde vrijheden met zich meebrengen.
- Opvoeden tot verantwoordelijkheid beweegt zich op het continuüm tussen zelfredzaamheid en aangeleerde afhankelijkheid.
- Verantwoordelijkheid wordt niet in een keer verworven. Aanzetten hiertoe moeten voldoende vaak gegeven worden. Het is een groeiproces, een leerproces. Ook leerlingen die falen m.b.t. het opnemen van hun verantwoordelijkheid moeten nieuwe kansen krijgen.
- Opvoeden tot verantwoordelijkheid is zoals gelijk welke andere opvoeding een relationeel gebeuren. Het vertrouwen dat de leerkracht in de jongere heeft, zal in grote mate mee het geloof van de leerling bepalen dat hij de gevraagde verantwoordelijkheid aankan.
- Omdat we ons in een pedagogische context bevinden is het noodzakelijk de verantwoordelijkheid die aan leerlingen gegeven wordt en die van hen gevraagd wordt, te doseren in overeenstemming met de leeftijd, maturiteit, capaciteiten, ... van de leerlingen. Verantwoordelijkheid geven veronderstelt van de leerkracht assistentie. Het gaat om een begeleide, gecoachte verantwoordelijkheid.
- Een groot gedeelte van de verantwoordelijkheid van de leerlingen is een gedelegeerde verantwoordelijkheid. Deze vraagt om opvolging. Dit laat toe de leerlingen die hun verantwoordelijkheid opnemen te bevestigen en anderen bij te sturen. Van leerkrachten, ook van hen die pas in dienst zijn, wordt verwacht dat zij reageren wanneer jongeren hun verantwoordelijkheid en de hiermee gepaard gaande vrijheid en vertrouwen dat hen geschonken wordt, niet of onvoldoende opnemen.
- Jongeren hebben nood aan en tevens recht op oefenplaatsen en -kansen om zich gaandeweg hun verantwoordelijkheid eigen te maken. Een school moet hen deze ruimte bieden.
- Verantwoordelijkheid voor het opnemen van het eigen leerproces. Leren is een natuurlijk fenomeen. Een leerling leert voortdurend uit zichzelf allerlei dingen. Als leerkracht kan je daarbij helpen, maar het inzien en greep krijgen op de werkelijkheid (begrijpen) zodat gedragsverandering ontstaat, het echte leren moet zelfstandig en van binnenuit gebeuren. Hierin draagt de leerling zelf een grote verantwoordelijkheid. Nog los van expliciete initiatieven in functie van het opvoeden

tot verantwoordelijkheid, is de manier waarop men zijn eigen groeiproces tot volwassenheid opneemt, een leerschool in verantwoordelijkheid.

- Leren is iets wat men 'doet', niet iets wat men ondergaat. Opnieuw ligt hier voor de betrokken leerling een grote verantwoordelijkheid.
- Opvoeden tot verantwoordelijkheid en vrijheid veronderstelt regelduidelijkheid voor de personeelsleden en voor de leerlingen. Het is belangrijk dat de nieuwe personeelsleden zo spoedig mogelijk vertrouwd zijn met de (inperkende) regels die ten grondslag liggen aan de schoolorganisatie. Centrale vraag hierbij is: in welke mate de jongeren structuur, veiligheid, toezicht nodig hebben en in welke mate de jongeren verantwoordelijkheid en zelfstandigheid aankunnen.
- Jongeren vrijheid en verantwoordelijkheid bieden, verloopt bij een groep anders dan bij een individuele leerling.
- Leerlingen opvoeden tot verantwoordelijkheid vraagt meer van de leerkracht. Hij wordt de begeleider van de leerlingen in hun proces van volwassenwording. Opvoeden tot verantwoordelijkheid is een vorm van attitude vorming. Van de leerkrachten wordt verwacht dat zij zelf deze attitude geïntegreerd hebben en de situationele invulling van het opnemen van verantwoordelijkheid overstijgen. Dit veronderstelt dat hij zelf zowel binnen als buiten de school zijn verantwoordelijkheid opneemt, ook voor zaken waar ze niet 100% achter kunnen staan.
- Er zijn echter ook grenzen aan de verantwoordelijkheid van de leerkracht. Een leerkracht moet niet alles kunnen. Op bepaalde momenten moet hij zijn verantwoordelijkheid overdragen aan mensen of diensten met een specifieke deskundigheid.
- In het opvoeden tot verantwoordelijkheid ben je (zoals voor het geheel van het onderwijs- en opvoedingsgebeuren) je eigen instrument. Je draagt jezelf altijd mee: je eigen opvattingen, waardenhiërarchie, kwetsuren, angsten en onvrijheden, verworven vrijheid, ... Het is dan ook belangrijk dat de opvoeder een goed beeld van zichzelf heeft.
- Verantwoordelijkheid impliceert ook de bereidheid om te herstellen wat stuk gemaakt is, en dit zowel op fysisch al psychisch vlak, zowel door de leerling als door de leerkracht.
- Opvoeden tot verantwoordelijkheid heeft ook alles te maken met opvoeden tot weerbaarheid. Durven neen zeggen t.a.v. ideeën, uitnodigingen, gedrag, ... die niet levensgevend zijn.

4. Toepassingsvelden

- De school als samenleving met zijn rechten en plichten, afspraken, regels, inspraakmogelijkheden, ... is een oefenplaats voor het groeien in maatschappelijke verantwoordelijkheid.
- Een school met duidelijke omgangsvormen en regels die gelden voor iedereen biedt houvast en vergemakkelijkt het de leerlingen om hun verantwoordelijkheid op te nemen.

- Verantwoordelijkheid opnemen betekent ondermeer ook de consequenties en de gevolgen van zijn keuzes dragen. De school biedt ook in dit verband heel wat mogelijkheden.
- Een positief, opvorderend schoolklimaat dat stoelt op een vertrouwensrelatie tussen volwassenen en jongeren draagt bij tot de groei van de verantwoordelijkheidszin van deze laatsten.
- Hoe groter de verbondenheid tussen leerlingen onderling en tussen de leerlingen en de leerkracht, hoe groter de bereidheid om verantwoordelijkheid op te nemen. Werken aan een positief klasklimaat komt de verantwoordelijkheidszin van de leerlingen ten goede.
- Onder welke condities kunnen leerlingen lokalen van de school gebruiken? Welk materiaal (laptop, geluidsinstallatie, ...) kan door leerlingen ook buiten de lessen gebruikt worden?
- Het stimuleren van de zelfwerkzaamheid van de leerlingen via o.m. probleem-gestuurd onderwijs. Krijgen de leerlingen alles voorgeprogrammeerd of geven we hen voldoende tijd om zelf oplossingsstrategieën te zoeken? De leerlingen zijn geen passieve ontvangers van kennis maar moeten moeite doen om de nieuwe inzichten, vaardigheden en attitudes te integreren in hun persoon. Zij zijn daar zelf de eerste verantwoordelijken voor. Voor begeleid zelfstandig leren zijn groepswork of contractwork vaak aangewezen werkvormen. Een open leercentrum biedt op dit vlak eigen mogelijkheden.
- Het idee van een *virtual school*, waarbij de leerling op een meer actieve en meer geïndividualiseerde wijze het leerproces doorloopt, gebruikmakend van lesmateriaal dat via de computer wordt aangeboden, kan een belangrijke aanvulling betekenen op meer traditionele vormen van kennisverwerving en maakt de leerlingen medeverantwoordelijk voor hun eigen leerproces. Bewaakt moet worden dat door te sterk een leeromgeving uit te bouwen waarin maximaal de eigen verantwoordelijkheid van de leerlingen voor hun leerproces wordt aangesproken, geen andere aspecten van het opvoedingsproject in het gedrang komen.
- Schools leren vervangen door ervaringsleren maakt leren levensnabij en nodigt de leerlingen uit om hun leerproces in eigen handen te nemen.
- De vakoverschrijdende eindtermen bieden heel wat aanknopingspunten voor de opvoeding tot verantwoordelijkheid: milieu, burgerzin, druggebruik en alcoholverslaving, relationele vorming, verkeersopvoeding, ...
- De leerlingen kansen bieden om aan zelfevaluatie te doen is een bijdrage tot de groei in verantwoordelijkheid.
- Toets ik als leerkracht - in de lijn van het voorgaande - nog steeds wat de leerlingen van buiten kennen of ga ik na wat ze van binnenuit weten?
- Het afleveren van een werkstuk als afronding van specifieke vakken doet beroep op de verantwoordelijkheid van de leerlingen.
- Inspraakkansen stimuleren de verantwoordelijkheidszin. Leerlingen concreet en erfahrbaar betrekken bij de vormgeving van het schoolgebeuren in zijn geheel maar ook bij het concrete lesgebeuren draagt bij tot de ontwikkeling van hun verantwoordelijkheidsgevoel. De valkuil is jongeren met een kluitje in het riet te sturen door hun enkel een 'nep-verantwoordelijkheid' aan te bieden. Inspraak veronderstelt de bereidheid je als leerkracht en als school te laten bevragen.

- Leerlingen kunnen betrokken worden bij het opmaken van regels en afspraken in de klas. Zo wordt hun verantwoordelijkheid gestimuleerd.
- Zowel binnen klasverband en de leerplannen als buitenschools zijn er heel wat mogelijkheden voor leerlingen om in onderling overleg met andere betrokkenen activiteiten te organiseren en hiervoor de verantwoordelijkheid op te nemen.
- De 'vrije ruimte' - figuurlijk, maar ook letterlijk - en andere gelegenheden zijn kansen om de creativiteit en de verantwoordelijkheid van de leraren en de leerlingen te stimuleren.
- Leerstof die in het handboek volledig staat uitgewerkt moet ik als leerkracht niet altijd herkauwen voor de klas. Leerlingen zijn best in staat om bepaalde stukken van de leerstof via allerlei werkvormen zelf te verwerken. Als leerkracht volg ik gewoon op en zorg desnoods voor een synthese.
- De maatschappelijke verantwoordelijkheid van leerlingen wordt gestimuleerd wanneer vakken aansluiten bij de actualiteit en de leerlingen aangezet worden om hierbij kritische vragen te stellen. Deze werkwijze kan bij leerlingen een drang naar meer inzicht in de bredere en meer complexe samenhang wakker maken of misschien zelfs tot een persoonlijk engagement stimuleren (Amnesty International, Greenpeace, ...).
- Bepaalde lesonderwerpen lenen zich tot een ethisch of filosofisch debat: hoe kunnen wij ons inzetten voor een betere wereld? In hoeverre wordt hedendaags engagement gestuurd door minder ethische belangen? Wanneer wordt jeugdig engagement gebruikt of misbruikt? In hoeverre kunnen we een samenleving opbouwen zoals we dat willen? Hoe moet een samenleving omgaan met diversiteit? Met dit soort vragen stimuleert men de leerlingen na te denken over belangrijke maatschappelijke thema's en stimuleert men hun verantwoordelijkheid.
- Leerlingen moeten hun werkplek leren zelfstandig te organiseren (verantwoordelijkheid): inrichten en opruimen. Opvolging is hierbij van elementair belang.
- Breng leerlingen het nodige respect bij voor de accommodatie waarover zij kunnen beschikken. Maak ze prijsbewust en onderstreep het belang van een juiste werkmethode.
- Overeenkomstig met hun mogelijkheden kan aan leerlingen specifieke verantwoordelijkheid worden gegeven, bijvoorbeeld voor het controleren van de gereedschapskast, het wegbergen van werkstukken, orde en netheid in de klas en in de werkplaats, ...
- De school biedt de leerlingen heel wat gelegenheden om voor elkaar verantwoordelijkheid op te nemen: oudere jaars voor jongeren (speelplaatsanimatie, bijlessen, ...), leeftijdgenoten voor elkaar (zorggroepjes van drie leerlingen die voor elkaar nota's bijhouden indien nodig).
- In de marge van het klasgebeuren zijn er in de school ook heel wat mogelijkheden voor leerlingen om hun verantwoordelijkheid op te nemen: scheidsrechteren in de klassencompetitie, leerlingenraad, mini-onderneming, koor, middagspel, welzijnszorg en Broederlijk Delen, happenings, feesten en activiteiten, verkoop van drankbonnetjes, schoolwinkel, beheer van de toog, materiaal beheer in de speelzaal, ...

- De leerlingen hebben op de eerste plaats een verantwoordelijkheid t.a.v. zichzelf (gezondheid, hygiëne, voeding, kleding). Zowel binnen het lesgebeuren als daarbuiten kunnen zij hiertoe opgeroepen worden.
- Waar de school leerlingen op een spoor zet om te groeien naar persoonlijke zingeving is er ook meer kans voor engagement en verantwoordelijkheid vanuit een ontluikend levensproject.
- Voor startende nieuwe leerkrachten is het belangrijk te wijzen op het belang van het voorleven van waarden, zo ook van verantwoordelijkheid. Vaak weten zij zich nog dicht bij de leefwereld van de jongeren staan. De verleiding is groot om zich volledig aan de leefwereld van de jongeren aan te passen en hun rol als opvoeder uit het oog te verliezen. Ook van nieuwe leerkrachten wordt verwacht dat zij consequent zijn, afspraken opvolgen, correct omgaan met het materiaal van de school, hun lessen en toetsen voorbereiden, ... en op die manier verantwoordelijkheid voor leven.
- Een uitdaging voor nieuwe leerkrachten is, terwijl zij contacten leggen en assisterend tussen de jongeren staan, het geheel van het school- of klasgebeuren te blijven overzien.

5. Vakoverschrijdende eindtermen

Opvoeden tot verantwoordelijkheid kan je als een rode draad terugvinden in de vakoverschrijdende eindtermen. Zonder in te gaan op de afzonderlijke eindtermen willen we hier die rode draad even aangeven.

- Het **leren-leren** is er op gericht dat jonge mensen meer en meer verantwoordelijkheid opnemen voor het eigen leren. Deze doelen beogen dat ze gradueel zelf richting en inhoud geven aan hun leren; dat ze geleidelijk loskomen van een zuiver leraar-gestuurd leren en evolueren naar een meer zelf-gestuurd leren. Dat komt tot uiting op vier terreinen:
 - ▶ het zelf op zoek gaan naar informatie en het zelf zoeken van oplossingen voor gestelde problemen
 - ▶ het plannen en reguleren van het eigen leerproces
 - ▶ het ontwikkelen van eigen leerhoudingen en leeropvattingen
 - ▶ het ontwikkelen van keuzestrategieën om het eigen levensproject uit te bouwen.
- **Sociale vaardigheden** zijn gedragingen waarover jonge mensen moeten beschikken om op een efficiënte en opbouwende wijze deel te kunnen nemen aan het sociale leven. Het zijn die competenties die ze nodig hebben om verantwoordelijkheid te kunnen opnemen in de relaties en sociale groepen waarin ze nu en later leven.
- Bij opvoeden tot **burgerzin** gaat het uitdrukkelijk om het opvoeden tot verantwoordelijkheid voor de gemeenschap waarin men leeft. Dat begint in de eigen school en buurt en eindigt bij de hele wereld.

- De **gezondheidseducatie** wil jonge mensen verantwoordelijkheidszin bijbrengen tegenover het eigen lichaam, hen verantwoordelijk maken voor een eigen gezonde en actieve levensstijl, hen verantwoordelijk leren omgaan met relaties en seksualiteit, hen bewust te maken voor hun verantwoordelijkheid voor de zorg voor anderen, zieken en gehandicapten.
- **Milieueducatie** heeft een duidelijke band met de ecologische dimensie die opvoeden tot verantwoordelijkheid krijgt in ons opvoedingsproces. Jonge mensen moeten opgeroepen worden zich verantwoordelijk te weten voor milieu- en natuurzorg, voor verantwoordelijk gedrag in verkeer.
- De uiteindelijke doelstelling van **muzisch-creatieve** vorming en **technisch-technologische** vorming is dat jonge mensen komen tot een verantwoorde, persoonlijke en kritische beleving van deze aspecten van het maatschappelijk leven.